

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 159.9:34

Тихомиров О. Д. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

КОМПАРАТИВНИЙ ВИМІР ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуто стан компаративних досліджень у різних соціально-гуманітарних науках (філософії, культурології, етнології, антропології, мовознавстві, літературознавстві). Запропоновано інтерпретацію компаративного виміру науки, окреслено можливості його застосування для вивчення юридичної психології.

Ключові слова: компаративні дослідження, компаративізм, компаризм, компаративізація, компаративна методологія, юридична компаративістика, юридична психологія.

Однією із сучасних тенденцій розвитку соціально-гуманітарних наук наприкінці XX – на початку XXI ст. є їх компаративізація. Під її впливом відбуваються становлення та розвиток не лише компаративізму як певного світогляду, компаративної методології, спрямованої на осмислення плюральності світу та формування відповідної наукової картини, актуалізація компаративних наукових досліджень, а й виокремлення як автономних наук порівняльної філософії, лінгвістики, географії, історії, економіки, правознавства тощо.

Мета цієї статті – проаналізувати виникнення, становлення та розвиток порівняльних досліджень у соціально-гуманітарних науках у контексті компаративізму, визначити рівень сприйняття, адаптації ними його положень, а також можливості використання їхнього методологічного потенціалу для розвитку сфери компаративних юридичних досліджень загалом і юридичної психології зокрема.

Юридичну (правову) психологію традиційно вважають автономною галуззю наукового і практичного знання, що межує з

психологією та юриспруденцією, яка вивчає психологічні явища, пов'язані з правом, його виникненням і функціонуванням у цілісній системі «людина–суспільство–право». Її розвиток спрямовано на вдосконалення як психологічного, так і юридичного знання.

Ця інтерпретація юридичної психології орієнтує на визначення компаративного виміру щонайменше в контексті її розуміння як науки (системи наукових знань, наукової діяльності, автономної наукової дисципліни, певного соціального інституту тощо). Її своєрідність полягає передусім в предметній сфері – психіці суб'єктів права, а також зумовлених цією сферою методології, предметних знаннях, їх побудові, місцем у структурі психологічних і юридичних наук тощо. Оскільки юридична психологія є хоч і своєрідною, проте наукою, то це надає можливість окреслити деякі орієнтири її компаративного виміру на тлі загальної тенденції компаративізації соціально-гуманітарних наук на рівнях філософських засад науки, наукових парадигм, трансформації методології.

На становлення компаративного виміру соціально-гуманітарних наук суттєво вплинув розвиток компаративної методології у філософії, яка дає змогу поєднувати в «планетарному світосприйнятті» філософські традиції Заходу і Сходу, «інтуїцію й утопію, мову та логіку, міф і артефакти» [1, с. 3], а також забезпечити діалог різних філософських традицій у єдиній філософській світовій культурі. Сучасні проблеми компаративних філософських досліджень зумовлені різноманіттям і відмінностями філософських та релігійних традицій, «конфліктом науки й наукової думки, з одного боку, та великих філософських і релігійних традицій – з іншого» [2, с. 287].

У сучасній філософії співіснують власне компаративні філософські дослідження, компаративна філософія і філософська компаративістика, які відображають різні аспекти співвідношення філософії та компаративізму, сприяють становленню компаративізму як світогляду, а також філософії компаративізму як його філософського осмислення. Визначення філософії вже не зводиться до її трактування лише як «суворої науки». Нині триває пошук аналогій між європейською філософією та східним світоглядом, спільного для них. Виразною стає тенденція до визнання філософії як однієї з форм світогляду, її залежності від культури, наявності плюралізму

філософських систем. Актуальним є питання виникнення компаративізму як світогляду, що ґрунтується на відмінностях і подібності поглядів не лише Заходу та Сходу, а всіх цивілізацій і культур світу. У руслі цих тенденцій розвиток філософії права, її зв'язок із філософією та юридичними науками доводить доцільність виокремлення таких напрямів філософсько-правових досліджень, як компаративна філософія права, філософсько-правова компаративістика. Водночас філософські підстави юридичної компаративістики свідчать про необхідність адаптації їх загальних положень до відповідних філософсько-правових підстав юридичної психології.

Постнекласичні й постмодерністські інтерпретації філософії, науки, права трактують їх як вияви культури. Проте культурологія не є єдиною наукою, що досліджує культуру. Загалом до них належать мистецтвознавство, літературознавство, філософія, естетика, етика й інші гуманітарні науки. До того ж, культурологічна спрямованість є характерною для окремих наукових спеціальностей й напрямів досліджень, серед яких філософія культури, соціально-культурна діяльність, соціологія культури та духовного життя, політична культура й ідеологія тощо. Значення культурного «забарвлення» філософії, науки, права полягає в тому, що плюралізм культур, їхня принципова незвідність до єдиної культури докорінно змінили світорозуміння, відображення світу, зумовили ставлення до нього як до плюралістичного світу, що змінюється, який стихійно формують усі суб'єкти через їхню взаємодію, конфронтацію, ізоляції, причому на різних рівнях їхнього існування. Дослідження культур, зокрема правових, для юридичної науки важливі в аспекті розширення предмета досліджень, що охоплює не лише країни європейської цивілізації, а й інші країни, де наявні також інші домінантні соціальні регулятори. Для юридичної психології в цьому контексті важливе значення має крос-культурна психологія [3].

У площині компаративного виміру культурної зумовленості психіки суб'єктів права потрібно урахувувати евристичний потенціал етнології та антропології, які також належать до тих наукових дисциплін, що на підставі порівняльного методу вивчають «різне». До сфери етнології належать дослідження, спрямовані на «порівняння культурних рис різних народів», «ціннісних систем етносів», «картин світу різних народів»,

«систем значення й моделей сприйняття в різних народів» (С. В. Лур'є). Водночас на перетині етнографії, соціології, географії та лінгвістики зароджується етнічна психологія [4]. Антропологія утворює комплекс наукових дисциплін, який охоплює філософську, юридичну (правову), соціальну, маргінальну, психологічну антропологію тощо [5].

Становлення компаративного виміру соціально-гуманітарних наук нерозривно пов'язано з історичними та географічними науками, яким властиве не лише використання порівняльного методу, а й надання просторових і часових вимірів предмета наукового дослідження. З огляду на це, деякі вчені-компаративісти пов'язували порівняльні правові дослідження, насамперед, із порівняльною історією та географією права, які спрямовані на зіставлення правових реальностей у єдності загальних, універсальних атрибутів їхнього існування – у часі та просторі. Використання здобутків цих наук у юридичній психології актуалізує компаративні дослідження її світової і національної історії та географії, зокрема вітчизняної юридичної психології.

Відродженню та активізації компаративних розвідок у географії, політології, економічних науках, правознавстві також сприяє розвиток міждисциплінарних досліджень, передусім на межі з соціологією. Не висвітлюючи детально історію виникнення та становлення соціології, її взаємозв'язку з порівняльним методом, варто акцентувати на пізнавальних можливостях для розуміння компаративного виміру юридичної психології, співвідношення компаративного аналізу, міждисциплінарності й інтернаціоналізації в інтерпретації Н. Дж. Смелзера [6, с. 3–12]. Дослідник вважає, що: компаративний аналіз припускає «описання та пояснення схожих і відмінних рис (переважно відмінних) умов або результатів розвитку великих соціальних одиниць – регіонів, країн, суспільств і культур»; міждисциплінарність «забезпечує застосування дисциплінарних змінних, концепцій, концептуальних меж та перспектив для розуміння деяких емпіричних явищ (рівень участі в голосуванні, суспільні рухи, демократичні інститути або економічний розвиток)»; інтернаціоналізацію визначають як якісну характеристику знання, його широке застосування та значущість поза національними або регіональними кордонами.

У лінгвістиці порівняльні дослідження мають давні традиції, однак активно розвиваються донині. Посилену увагу вчені

приділяють розробленню в лінгвістиці методології порівняльного методу, а такі лінгвістичні поняття, як «слово», «висловлювання», «дискурс» тощо, використовують у різних філософських, психологічних, теологічних концепціях. Залежність стилю мислення й фундаментальних світоглядних парадигм колективного суб'єкта від особливостей його мови відображає концепція «лінгвістичної відносності» у вузькому її змісті (Є. Сепір, Б. Уорф), а тому типологію суспільного життя зумовлює варіативність культур, що мають вияви в різних мовах. У філософії постмодернізму світ розглядають як «текст» (Ж. Дерріда), «словник» або «енциклопедію» (У. Еко), «космічну бібліотеку» (В. Лейч); текст і матеріальні структури мови розробляють у структурному психоаналізі несвідомого (Ж. Лакан), теорії мовних ігор (К.-О. Апель) тощо [7, с. 419].

Порівняльне літературознавство розширює методологічні можливості порівняльного дослідження «образів» правових явищ у художній літературі. Також воно надає можливість виявити плюралізм, взаємодію у сприйнятті правових явищ у художніх текстах різних правових культур, а не лише через тексти правових документів чи наукової чи політичної сфер. Якщо літературу трактувати як будь-який текст (нормативний, науковий публіцистичний, художній), то таке порівняльне дослідження вивчатиме тексти права у множині різних їх виявів. Окрім того, перехід до нового плюралістичного бачення історії та географії світової літератури зумовив відмову від євроцентричної концепції порівняльного літературознавства, зокрема розподілу літератур на ту, яка впливає, і ту, яка сприймає (Ж.-М. Карре). Натомість компаративізму властиве залучення до об'єктів дослідження літературних явищ, не об'єднаних між собою безпосередніми контактами або генетичними зв'язками (Р. Етьямбль), що вивело компаративне літературознавство за межі лише порівняння у сферу зіставлення на підставі аналогії, якій властиве виявлення подібності між різними явищами. Для порівняння типологічних зв'язків обов'язковим є виявлення спільного й відмінного у споріднених літературах. Зазначене розширило ареал порівняльних досліджень літератур різних народів і континентів, їх «панорамного» й «контекстуального» бачення.

Компаративні дослідження у сфері літератури й образотворчого мистецтва уможливають дослідження «штучних», тобто створених суб'єктом образів правових явищ, що спрямовані на їх почуттєве, зокрема візуальне, сприйняття, причому не лише як державні символи (герб, гімн). Почуттєві образи правових явищ мають значення як для візуальних засобів масової інформації, так і візуального сприйняття «повсякденної» правової реальності кожним фізичним суб'єктом. Тому зображення права (так само і тексти), є важливим засобом інформації про право, які з розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій та віртуального простору набувають дедалі важливішого значення. Зображення правових явищ і відповідні традиції їхнього створення властиві різним культурам в історії та сучасності (від наскельних малюнків до віртуального простору) можна розподілити на образи, що існують у свідомості суб'єкта й не мають зовнішнього вираження, а також образи, зафіксовані в різноманітних формах фізичних носіїв (картини, телебачення, кіноплівка, комп'ютерна графіка).

У контексті компаративного виміру психологічних аспектів правового виховання важливу роль відіграє досвід здійснення порівняльних досліджень у педагогіці (праці Я. О. Коменського, М. Г. Гарднера, І. П. Брікмана, Є. О. Еверса, М. А. Жульєна, який запровадив термін «порівняльна педагогіка» 1817 року, а також праці Д. Лоурайса, Б. Холмса, Д. Берендей, Р. Кінг-Холу, В. П. Лапчинської, З. О. Малькової та ін.). Нові завдання постали перед порівняльною педагогікою України у зв'язку з реформуванням системи освіти, зокрема юридичної, долученням до Болонського процесу тощо.

Таким чином, окреслено лише окремі пізнавальні можливості компаративного виміру юридичної психології в контексті її спорідненості з іншими соціально-гуманітарними науками. Проте адаптація до особливостей юридичної психології предметних і методологічних здобутків соціально-гуманітарних наук компаративного спрямування, зокрема юридичної компаративістики, сприятиме розширенню її предметного поля, удосконаленню методології, інтеграції з іншими науками, а також розвитку її як автономної юридичної наукової дисципліни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. История современной зарубежной философии: компаративистский подход. – СПб. : Лань, 1997. – 448 с.
2. Раджу П. Т. Понятие человека. Исследование к сравнительной философии / П. Т. Раджу // Хайдеггер и восточная философия: поиски взаимодополнительности культур. – СПб. : С.-петерб. филос. о-во, 2001. – 324 с.
3. Smith P. B. Understanding Social Psychology Across Cultures: Engaging with Others in a Changing World / P. B. Smith, M. H. Bond, C. Kagitcibasi. – London : Sage Publications Ltd, 2013. – 480 p.
4. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір / І. В. Данилюк. – Київ : Саміт-Книга, 2010. – 431 с.
5. Conerly C. A companion to psychological anthropology: Modernity and psychocultural change / C. Conerly, R. B. Edgerton. – Oxford : Blackwell, 2005. – 523 p.
6. Смелзер Н. Дж. О компаративном анализе, междисциплинарности и интернационализации в социологии / Н. Дж. Смелзер ; пер. с англ. Н. В. Романовского, А. С. Маткова // Социологические исследования. – 2004. – № 11. – С. 3–12.
7. Можейко М. Л. Лингвистической относительности концепция / М. Л. Можейко // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис, 2001. – С. 419–420.

REFERENCES

1. Istoriia sovremennoi zarubezhnoi fylosofii: komparativistskii podkhod. (1997). [History of modern foreign philosophy: a comparative approach]. St. Petersburg: Lan [in Russian].
2. Radzhu, P.T. (2001). Poniatie cheloveka. Issledovanie k sravnitelnoi filosofii [The concept of man. Research to comparative philosophy]. *Khaidegger i vostochnaia filosofii: poiski vzaymopolnitelnosti kultur, Heidegger and Eastern philosophy: the search for complementarity between cultures*. St. Petersburg: S.-Peterb. filos. o-vo [in Russian].
3. Smith, P.B., Bond, M.H., & Kagitcibasi, C. (2013). Understanding social psychology across cultures: engaging with others in a changing world. London: Sage Publications Ltd, p. 480.
4. Danyliuk, I.V. (2010). *Etnichna psykhoholiiia iak haluz naukovoho znannia: istoryko-teoretychnyj vymir* [Ethnic psychology as a branch of scientific knowledge: historical and theoretical dimension]. Kyiv: Samit-Knyha [in Ukrainian].
5. Conerly, C., & Edgerton, R.B. (2005). A companion to psychological anthropology: Modernity and psychocultural change. Oxford: Blackwell. p. 523.

6. Smelzer, N.Dzh. (2004). O komparativnom analize, mezhdistsiplinarnosti i internatsionalizatsii v sotsiologii [On comparative analysis, interdisciplinarity and internationalization in sociology]. *Sotsiologicheskie issledovaniia, Sociological Research*, 11, 3-12 [in Russian].

7. Mozheiko, M.L. (2001). Lihvisticheskoi otnositelnosti kontsepsiia [The concept of linguistic relativity]. *Postmodernizm. Entsiklopediia, Postmodernism. Encyclopedia*. Minsk: Interpressservis [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 31.01.2017
